

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Факультет дошкільної та початкової освіти
імені Валентини Волошиної

Кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

УДК 373.3.015.31:305

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»**

Студентки 2 курсу МАП групи
Освітньої програми: Початкова освіта
Дошкільна освіта
Спеціальності: 013 Початкова освіта
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти: магістр
Байдачна Діана Віталіївна
Науковий керівник: Олійник Н. А., кандидат
педагогічних наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

_____ (підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	7
1.1. Дефінітивний аналіз основних понять дослідження.....	7
1.2. Принципи гендерної культури дітей молодшого шкільного віку.....	14
1.3 Психолого-педагогічні особливості формування гендерної культури у дітей молодшого шкільного віку.....	18
1.4. Педагогічний досвід проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур	25
РОЗДІЛ II МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	33
2.1.Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів	33
2.2. Сформованість гендерної культури молодших школярів у освітньому процесі початкової школи (за результатами експерименту).....	39
2.3. Форми, методи та прийоми роботи з формування гендерної культури молодших школярів у практиці використання вчителів початкових класів	50
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Нове тисячоліття гостро ставить перед світовою спільнотою проблему гендерних відносин, яка пов'язана з психологічними аспектами, психологічними відмінностями і ціннісними орієнтаціями, та останнім часом входить в число найбільш активно обговорюваних у суспільстві. Вагоме значення при вирішенні даної проблеми займає системапочаткової освіти. Саме початкова школа – один із найважливіших соціальних інститутів, що виконують функції передачі та поширення знань, умінь, цінностей і норм від одного покоління до іншого через інтеграцію гендерних підходів у освітній процес, спроможна закласти основи для формування гендерної культури.

Урядовим комітетом з питань соціальної політики та гуманітарного розвитку ухвалено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021». Стратегія забезпечить комплексне впровадження гендерної рівності та недискримінації у вітчизняній системі освіти.

У сучасних школі відбуваються зміни, які спрямовані на гендерну соціалізацію учнів. Саме початкова школа закладає ази для формування активних, творчих, самостійних, проінформованих особистостей, здатних до швидкої адаптації та стрімких змін у світі. Сучасні реалії життя вимагають урахування соціокультурних особливостей статі.

Важливі питання реалізації гендерної культури у вихованні підростаючого покоління в умовах сучасного освітнього закладу стає особливо важливим. Незважаючи на численні наукові досягнення в цьому аспекті, дана проблематика постійно перебуває в колі наукових інтересів вчених і набуває особливої актуальності. Їй присвячені наукові доробки С. Вихор [6], Н. Гапон [11], І. Грабовська [18], В. Кравець [32], Л. Ковальчук [27], Т. Мельник [37], О. Петренко [40], А. Фурман [47] та ін.

У своїх наукових доробках дослідження завдання виховання та освіти з огляду на гендерну проблематику визначали О. Говорун [15], О. Кікінежді

[25], М. Ткалич [46], Л. Шевченко [48]. Понятійний апарат гендерної культури представлено у наукових працях К. Корсак [31], Л. Мандрик [35], Н. Маркова [36] та ін.

Незважаючи на досить докладне висвітлення проблеми гендерної культури, до цього часу не існує фундаментальних робіт про те, як реалізувати даний підхід у освітньому процесі початкової школи, як врахувати всі особливості сприйняття хлопчиків і дівчаток. Але разом з тим є обґрунтоване уявлення про освітню сферу, як про потужний засіб, за допомогою якого здійснюється навчання та виховання, і реалізація соціальних ролей, в тому числі і особливості гендерної культури.

Таким чином, актуальність проблеми, недостатній рівень її наукової розробленості, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми наукової роботи: *«Формування гендерної культури молодших школярів в освітньому процесі початкової школи»*.

Об'єкт дослідження – процес формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у освітньому процесі початкової школи.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у освітньому процесі початкової школи.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел визначити зміст ключових понять дослідження та здійснити аналіз феномену «гендер» та «гендерна культура».

2. Схарактеризувати педагогічний досвід проектування ситуацій освітнього середовища на засадах діалогу традиційної і гендерної культур.

3. Здійснити критеріально-рівневе оцінювання сформованості гендерної культури молодших школярів.

4. Проаналізувати основні методи, форми та прийоми з формування гендерної культури молодших школярів.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі методи дослідження:

– теоретичні: дефінітивний, ретроспективний та порівняльний аналіз педагогічної, психологічної, навчально-методичної літератури з метою визначення сутності, структури, особливостей формування гендерної культури молодших школярів; узагальнення, порівняння, систематизація концепцій, теорій і методик, передового педагогічного досвіду вчителів початкової школи, що виявили шляхи розв'язання поставлених завдань;

– емпіричні: анкетування та опитування молодших школярів, аналіз результатів навчальних досягнень, спостереження за процесом навчання школярів, контрольні тести з метою вивчення стану сформованості гендерної культури у молодших школярів. Статистичний аналіз результатів проведеного дослідження здійснювався за допомогою методів кількісної обробки отриманих даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась протягом 2020 р. на базі Комунального закладу «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 3 ім. М. Коцюбинського Вінницької міської ради». В експерименті брали участь 32 учні 3 класу.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (м. Вінниця, 10-11 грудня 2020 р.), Abstracts of V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science and technology development» (Kyiv, Ukraine 24-26 January 2021).

Результати дослідження висвітлені у таких публікаціях:

1. Байдачна Д. Організація позакласної роботи молодших школярів на основі гендерного підходу. Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами : збірник

матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 10-11 грудня 2020 р. С. 39-43.

2. Олійник Н., Байдачна Д. Гендерний підхід до виховання молодших школярів та доцільність його використання в практиці освітнього процесу. Priority directions of science and technology development: abstracts of V International Scientific and Practical Conference Kyiv, Ukraine, 24-26 January 2021. С. 799-804

Основні результати дослідження висвітлено в 2 публікаціях.

Дипломна робота складається зі вступу, 2 розділів (6 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (55 найменувань).

ВИСНОВКИ

Аналіз й узагальнення досвіду інтеграції гендерного підходу у навчальні заклади було встановлено, що незважаючи на інноваційну практику окремих навчальних закладів освіти, гендерний підхід до сьогодні в освітньому процесі початкової школи не знайшов належного науково-теоретичного обґрунтування своєї сутності та доцільності щодо інтеграції в підготовку учнів, а також відповідного методичного забезпечення у вигляді певної технології. Це пояснюється недостатньою обґрунтованістю самих концептуальних засад гендерного підходу як нової методології наукових досліджень, а також інерційністю ідей застарілої парадигми навчання й виховання дітей, у межах якої було розроблено чинні навчальні плани й програми. Як результат, в умовах традиційно організованого освітнього процесу реалізація ідей гендерного підходу в підготовку учнів початкових класів найчастіше проходить стихійно й дотепер не має характеру цілеспрямованого керування.

Переважна більшість учнів початкових класів в освітньому процесі початкової школи, не володіючи такою новою особистісно значущою якістю, як гендерна культура, в умовах шкільної навчальної діяльності й спілкування не усвідомлюючи все-ж-таки відтворюють гендерну нерівність чоловічої й жіночої особистості й, відповідно, сприяють, хоча й несвідомо, відтворенню гендерної нерівноправності в суспільстві.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, а також вивчення документації й практичного досвіду роботи навчальних закладів свідчить, що чинна система підготовки учнів не в повній мірі відповідає новим вимогам сьогодення щодо залучення їх до гендерної освіти. Зумовлено це тим, що освітній процес в умовах Нової української школи характеризується спрямованістю переважно на розвиток пізнавальної активності учнів при засвоєнні фахових дисциплін, а гуманітарний аспект їхньої освіти дотепер належним чином не реалізується, що породжує протиріччя між теоретичною

освіченістю учнів початкових класів з певних наук й недостатнім рівнем їхньої підготовки до організації егалітарної взаємодії з учасниками навчального процесу; необхідністю гуманітаризації змісту початкової освіти на засадах ідей гендерного підходу й відсутністю належної теоретико-методологічної бази, що сприяє ефективному вирішенню означеної проблеми; потенційними можливостями дисциплін соціально-гуманітарного циклу й позаурочною виховною роботою щодо формування гендерної культури учнів і їх ігноруванням застарілих гендерних стереотипів і організаційно-педагогічних підходів до роботи в означеному напрямі.

По завершенні теоретичного етапу дослідження було сформульовано поняття гендерна культура як особливе соціальне явище, яке виникає у вигляді сукупності матеріальних і духовних багатств, цінностей і ідей, норм і традицій, знакових систем, яка використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального досвіду, забезпечення комунікації й регуляції гендерної поведінки його членів як представників певної соціальної статі.

Гендерна культура учнів початкових класів в освітньому процесі початкової школи – це особливий спосіб оформлення ними своєї життєдіяльності, зумовлений їхнім прагненням до максимальної реалізації своїх сил і здатностей, що виявляється через комплекс відповідних інтелектуальних, ціннісно-змістових і поведінкових характеристик їхньої особистості, заснованих на знанні основ гендерної теорії, розвитку духовних потреб, інтересів і смаків, що визначають вибір адекватної стратегії гендерної ідентичності, засвоєнні цінностей, норм і правил гендерної поведінки в навчальній, соціальній і побутовій сферах життєдіяльності, що відповідає принципам гендерної рівності і демократії.

Структура гендерної культури учнів початкових класів у своєму складі припускає наявність трьох критеріїв, тісно зв'язаних один з одним: когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінкового. За результатами констатувального експерименту було з'ясовано, що впродовж традиційно

організованої системи підготовки, не спрямованої на реалізацію ідей гендерного підходу, гендерна культура учнів початкових класів формується стихійно, виявляючись переважно лише на низькому (39-41 %) рівні, що негативно впливає на ефективність їхнього особистісного зросту, а також міжособистісної взаємодії з представниками своєї та протилежної статей.

У жодного із учнів цієї групи гендерна культура не перебувала у стадії формування. Навпаки, в учнів гендерна культура виявилася лише на середньому (3-5%) і низькому (22-28%) рівнях сформованості.

Для реалізації педагогічних умов формування гендерної культури дітей молодшого шкільного віку було визначено форми, методи та прийоми формування гендерної культури на прикладі досвіду вчителів початкових класів (методи обговорення, кейс-методи, вправи «Чи ми різні», створення колажів, ігрових та сюжетних вправ). Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні вирішувати актуальні питання, які стосуються як вдосконалення змісту, форм і методів гендерної освіти й виховання учнів ЗЗСО загалом, так і формування в них гендерної культури. Водночас результати поданого дослідження не вичерпують усієї повноти висвітлення запропонованої проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н. И. Семья как объект социально-философских исследований / Н. И. Андреева. – Ставрополь : изд-во СГУ, 2000. – 80 с.
2. Антология гендерной теории : [сб. пер.] / сост. и комментарии Е. И. Гаповой и А. Р. Усмановой. – Минск : Пропилеи, 2000. – 384 с.
3. Базалук О. А. Философия образования в свете новой космологической концепции : [учебник] / О. А. Базалук. – К. : Кондор, 2010. – 458 с.
4. Баранова Л. И. Внеклассные занятия по воспитанию нравственной культуры младших школьников / Л. И. Баранова // Методическое пособие для педагогов, воспитателей, классных руководителей. – Мозырь : Содействие, 2011. – 200 с.
5. Божович Л. С. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. С. Божович. – М., 1968. – 212 с.
6. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис.. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Вихор Світлана Теодозіївна; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 264 с.
7. Вовк Л. М. Домашнє насилля над дітьми / Л. М. Вовк // Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль : Стереарт, 2014. – С. 280.
8. Вовк Л. М. Формування гендерної культури особистості у сучасному демократичному суспільстві / Л. М. Вовк // Наукові записки : зб. наук. праць / упор. Л. Л. Макаренко. Серія педагогічні та історичні науки. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск СХХІІІ (123). – С. 50–56.
9. Выготский Л. С. Проблема развития в структурной психологии (критическое исследование) / Л. С. Выготский // Собрание сочинений в 6-ти томах. – Т. 1. : Вопросы теории и истории психологи / под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1982. – С. 238 – 290.

10. Гаврилов Ю.В. Ребенок и сексуальная культура : [учебн. пособ.] / Ю.В. Гаврилов, А.В. Меренков. – Екатеринбург : Дебют, 1993. – 108 с.
11. Гапон Н. П. Гендер в гуманітарному дискурсі : філософсько-психологічний аналіз / Н. П. Гапон. – Львів : Літопис, 2002. – 310 с.
12. Гендерний педагогічний альманах. /за ред. О. Маруценка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. – Харків: Планета – Принт, – 2017. 68 с.
13. Гендерні аспекти державної служби : [монографія] / [Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О.] ; за заг. ред. Б. Кравченка. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 335 с.
14. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства / [Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М., Кізь О. Б.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 148 с.
15. Говорун Т. В. Конструювання гендеру в когнітивній парадигмі / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка. Тематичний випуск “Актуальні проблеми когнітивної психології”. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – Вип. 14. – С. 55–65.
16. Голованова Т. П. Гендерная компетентность в контексте профессиональной педагогической культуры будущих социальных педагогов [Електронний ресурс] / Т. П. Голованова. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf.
17. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості / Н. М. Городнова. – К. : Шк. світ, 2001. – 128 с.
18. Грабовська І. М. Суспільство гендерної рівності як принцип сучасної європейської демократії та українські реалії / І. М. Грабовська // Проблеми освіти. – К., 2004. – С. 54–163.
19. Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения / В. В. Давыдов // Педагогика. – 1995. – № 1. – С. 29–39. філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XXI. – С. 72–78.

20. Железняк О.В. Розвиток професійної компетентності педагога з гендерного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / О.В. Железняк. –Ялта, 2011. –23 с., С. 10

21. Іванова Н.Л. Самовизначення жінок з різними типами гендерної ідентичності / Н.Л. Іванова, Е.В. Кулаєва // Питання психології. -2011. -№ 1. -С. 105-115

22. Івченко Ю. В. Гендерний підхід у навчально-виховному процесі та його специфіка у вищих навчальних закладах / Ю. В. Івченко // Філософські та методологічні проблеми права : наук. журнал. – 2012. – № 1 (3). – С. 51–63.

23. Ільїна О. О. Основи культури гендерних відносин молодших школярів / О. О. Ільїна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. 40 (93). – С. 414–420.

24. Кікінежді О. Гендерно-освітні технології як психолого-педагогічний супровід статевої соціалізації особистості [Електронний ресурс] / О. Кікінежді // Український науковий журнал. Освіта регіону. – 2013. – № 3. – Режим доступу : social-science.com.ua/article/1117.

25. Кікінежді О. М. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді / О. М. Кікінежді // Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – С. 128–135.

26. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості :[монографія] / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.

27. Ковальчук Л. О. Формування гендерної рівності у вихованні сучасної молоді / Л. О. Ковальчук // Формування гендерної культури майбутніх вчителів : зб. матеріалів Всеукр. студент. наук.-практ. конф. (25-26 бер. 2005 р.) / за ред. О. М. Кікінежді; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – С. 51 – 53.

28. Кон И.С. Маскулинность в меняющемся мире / И.С. Кон // Вопросы философии. –2010. –№ 5. –С. 25–35
29. Кон И. С. Мужчина в меняющемся мире / И. С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.
30. Кон И. С. Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / И. С. Кон // Гендерный подход в дошкольной педагогике : теория и практика. Ч. 1. – Мурманск, 2001. – С. 73–93.
31. Корсак К. В. До питання про гендерну культуру суспільства / К. Корсак // Управління Освітою (Шкільний світ). – 2004. – № 7. – С. 4–5.
32. Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : [навч. посіб.] / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2005. – 440 с.
33. Кузьмінський А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях / А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко.// : Навч. посіб. Рекомендовано МОН –К., 2006. –311 с
34. Кулагіна І. Ю. Вікова психологія (Розвиток дитини від народження до 17 років): Навчальний посібник. 4-е вид. – М.: Изд-во Ун-та Російської академії освіти, 1998. – 175 с.
35. Мандрик Л. М. Особливості формування гендерної культури у системі вищої школи / Л. М. Мандрик // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – № 6 (8). – С. 332–340.
36. Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Маркова Наталія Володимирівна. – Луганськ, 2010. – 208 с.
37. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід: закони зарубіжних країн з гендерної рівності / Т. М. Мельник. – К. : Стилос, 2010. – 440 с.
38. Мудрик А. Б. Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток : [посібник] / А. Б. Мудрик. – Луцьк, 2014. – 204 с.

39. Мухина В. С. Влияние знаковых систем на половую идентификацию подростков : гендерные различия / В. С. Мухина, А. А. Денисов // Развитие личности. – 2002. – № 1. – С. 119–137.

40. Петренко О. Б. Практика впровадження гендерного підходу у навчальний процес вищого навчального закладу / О. Б. Петренко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. / Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип. 3 (46). – С. 115–120.

41. Польська Ю. В. Поняття “гендер” та його місце у розвитку сучасного соціогуманітарного знання [Електронний ресурс] / Ю. В. Польська, М. О. Голубева, Н. О. Приходькіна // Зб. наук. пр. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/809/Polska_Holubieva_Poniattia%20hender.pdf;jsessionid=622AA19CA33C807D1D8156DC62DA298B?sequence=4.

42. Рудомьоткіна О. А. Сучасні методи організації виховної та соціально-психологічної роботи з молоддю за гендерною проблематикою : [метод. реком. для викладачів] / О. А. Рудомьоткіна. – Херсон, 2004. – 34 с.

43. Созаев, В. В. (2008). Гендерная теория как фактор формирования гендерной компетентности в культурологическом образовании школьников. Аспирантские тетради, 33 (73), 426–430.

44. Столярчук Л. И. Полоролевая социализация школьников : теория и практика воспитания : [монография] / Л. И. Столярчук. – Волгоград : Перемена, 1999. – 275 с.

45. Столярчук Л. И. Проблемы и перспективы гендерных педагогических исследований / Л. И. Столярчук // Гендерные исследования в образовании: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. по итогам Междунар. науч.-практ. конф. (Волгоград, 15–18 апр. 2009 г.). – Волгоград : Перемена, 2009. – С. 22–28.

46. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : [навч. посіб.] / М. Г. Ткалич. – К.: Академвидав, 2011. – 248 с.

47. Фурман А. В. Основи гендерної рівності / А. В. Фурман, Т. Л. Надвична // Гендерний розвиток у суспільстві : (конспекти лекцій). – [2-е вид.]. – К. : ПЦ “Фоліант”, 2005. – С. 7–46.

48. Шевченко А. М. Гендерне виховання молодших школярів засобами фольклору в умовах полікультурного регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / А. М. Шевченко ; Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – 23 с.

49. Штылева Л. В. Почему учителю XXI века необходимо знать про «гендер» и обладать гендерным измерением в работе с детьми? Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования: Методическое пособие. Иваново, 2000. 165 с.

50. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М. : Педагогика, 1989. – 380 с.

51. Atlantic Canada English Language Arts Curriculum: Grades 10–12/ Nova Scotia. Department of Education and Culture. English Program Services, 1997. –Р. 4–5.

52. The Ontario English Curriculum: Grades 9 and 10 / Ontario Ministry of Education, 2007. –Р. 33–34.

53. Maccoby E. E. The psychology of sex differences / E. E. Maccoby, C. N. Jacklin. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1974. – P. 173–182.

54. Maccoby E. E. The two sexes : growing up apart, coming together / E. E. Maccoby. – L. : MA: Harvard University Press, 1999. – P. 181–191.

55. Media Smarts. Canadian Centre for Digital and Media Literacy. Teacher Resources. What's In a Word? –Lesson Plan *Електронний ресурс+. –бр.–
Режим доступу:http://mediasmarts.ca/sites/mediasmarts/files/pdfs/lesson-plan/Lesson_Whats_in_a_Word.pdf